

6/12 - 91

Johan Nygaardsvold og Martin Trammæl

APs Janus-an

Johan Nygaardsvold og Martin Trammæl ble med få måneders mellomrom født i 1879 og i samme fylke, den gangen Ut-Trøndelag. Begge hadde "brannrøde" Venstremenn til fedre og ble - som nær sagt alle slike barn omkring århundredskiftet - litterært flasket opp på Snorres kongesagaer. I tida mellom første og annen verdenskrig skulle de bli de to store forgrunnsfigurene i norsk arbeiderbevegelse. Med dette slutter det meste av likheten mellom de to.

Johan Nygaardsvold var husmannssønn og så dagens lys på en vanskelig tilgjengelig plass som bestefaren hadde ryddet oppe i skogen nær Hommelvik, et blomstrende industristed ved Trondheimsfjorden noen mil øst for trønderhovedstaden.

Martin Trammæls fødested var jord- og skogbruksbygdå Melhus noen mil sørøver fra Trondheim, og faren drev en mellomstor gård om Martin var odelsgutt til.

Ut i arbeidslivet
Nygaardsvold måtte fra tidlig av ta et arbeidstak sammen med faren og bestefaren og følte seg ett med begge. Som eldste sønn måtte han bare atten år gammel ta over deres rolle i familien. Hans mor fikk et lengre liv, enn både faren og brødrene. Etter hvert som de døde, satte han omsorgen for henne foran det meste.

Trammæl på sin side mistet mora da han bare var ni år gammel. Etter dette begynte faren å ty til flasker, fikk store økonomiske problemer og måtte i 1894 selge

odelsgården. Dette etterlot en sviktende respekt for faren, et sterkt savn av mora og et livsviktig totalavhold.

Seinere i livet kom Trammæl jevnlig på besøk hos stemora som faren snart giftet seg med, og i arbeiderlaget Asbjørn, som han selv hadde stiftet i hjembygdå 1899. Han ble ikke boende lenge på den lille plassen som faren fikk holdt unna ved salget av gården. "Det skal ikke mye fantasi til for å fatte hva tapet av mor og gård betydde for far og barn", skriver Haakon Lie i sin store politiske Trammæl-biografi og fortsetter: "Så snart barna så seg en utvei til det søkte de seg bort fra bygdå. Arbeidet på jorda appellerte ikke

til Martin, forteller Lie. Det var ikke bare fordi det føltes fornedrende for en tidligere odelskar å ta arbeid som gårdsgutt hos andre bønder. Bare som gjeter trivdes den unge Trammæl i Melhus. Det sies, med Lies ord, at den som tidlig mister sin mor, søker ut i naturen - kanskje på leiting etter den savnede i hei og fjell.

En fri mann?

Ut i naturen - og snart enda lenger bort - også fra den fallerte bondefaren og Littplassen. Femten år gammel fikk Martin arbeid som læregutt hos en malermester i bygdå. Det var billetten til fluktveien hjemmefra - først til Trondheim, så videre ut i den store verden.

En håndverker kunne på den tida lett bevege seg over hele Europa og i Nord-Amerika. Trammæl selv skal aldri ha sluttet å understreke at en god håndverker er en fri mann, i hvert fall så lenge han er ungkar.

På LOs kongress i 1916 satt Trammæl denne filosofien inn i et politisk sammenheng ved å hevde at det måtte bli slutt på at arbeiderklassen gikk utenom kampen for sosialismen "for hjemmet skyld". Da han seinere ble bosatt i Kristiania, leide han alltid rom hos kvinner som også stelte for ham. Men han ble aldri gift og fikk aldri barn.

Johan Nygaardsvold ble aldri og ønsket aldri å bli en fri mann.

næl: ikt

Tre trøndere som preget sin tid - Johan Falkberget, som også var stortingsrepresentant, Johan Nygaardsvold og Martin Tranmæl.

i denne forstand. Farfaren døde da han var tolv år gammel. Ved skoleårets slutt måtte han da pent begynne i lønnsarbeid som sponstabler ved godseier Kiellands sagbruk i Hommelvik. Og da skogsdriften begynte ute i neste skoleår, var det bare å være med faren i skogen annenhver dag når han hadde fri. For en husmannssønn var dette en naturlig nødvendighet og ikke noe nederlag. Slik holdt han på med skogsar-

Artikkelen om Johan Nygaardsvold og Martin Tranmæl er hentet fra boka "I malstrømmen", historikeren Harald Bernitsens biografi om husmannssønnen, kroppsarbeideren, stortingsrepresentanten og statsministeren Johan Nygaardsvold. Artikkelen vi presenterer i Magasinet, er første kapitlet i denne storslåtte biografien.

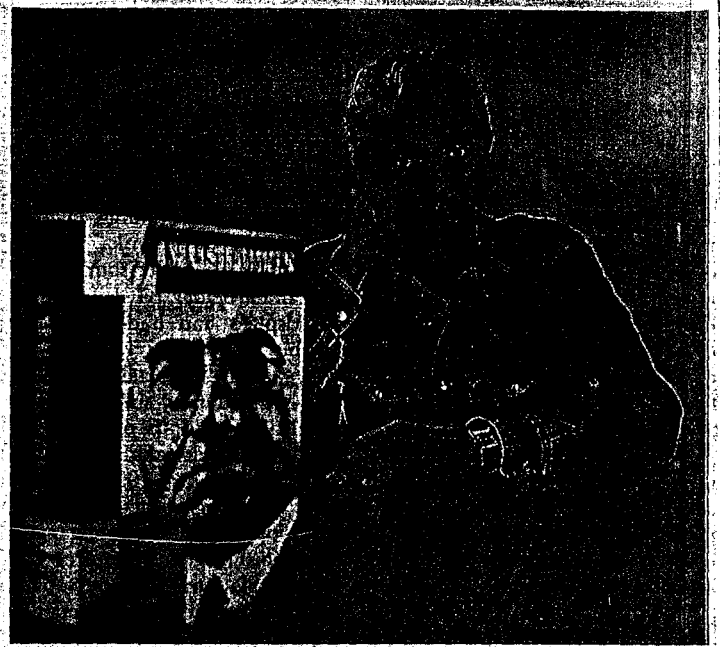
Et standardverk

Tittelén "Tufter og nisser" viser til en enquete i "Arbeidermagasinet" i 1936, da der Nygaardsvold ble spurt om han hadde sett nissen. Det hadde han ikke. Han hadde derimot hørt om "tuftan", som må ha vært hyggeligere vesener enn tilsinte gubber med rød lue.

Det interessante med enqueten er at statsministeren avslørte at han også var en god skriftlig formidler og bommasse.

Magasinet presenterer i dette første kapitlet under tittelen "Arbeiderpartiets Janusansikt" fordi det forteller om Martin Tranmæl og Johan Nygaardsvold, to trøndere, født samme år, som utviklet seg vidt forskjellig og som hadde ulike personlige egenskaper. Begge kom til å prege Arbeiderpartiet, og det hver på sin måte: Tranmæl som redaktør, historisk agitator, organisasjonsmenneske og samfunnsstøtter, Nygaardsvold som en nokså stillfaren stortingsrepresentant, stortingspresident og statsminister, den lyne og ansvarlige "gubben" som i hvert fall ikke skremte vanten av borgerskapet.

Vi leser at Nygaardsvold dro tilbake til Hommelvik så ofte han kunne, mens Tranmæl slo rot i Oslo. Nygaardsvold var ingen teoretiker bundet av teser, men en svært så praktisk anlagt politiker.

Harald Bernitsen med sin store biografi om Johan Nygaardsvold. FOTO: BRITT ANDREAS

Et bilde på dette er Terje Wolds uttalelse om at han spurte før han uttalte seg om en politisk sak "hvordan vil dette virke i Hommelvik?". Mellom årene på Stortinget tok han opp igjen sitt arbeidsomplankbærer, hjembygda inn til han fant en lapp i jakka der det sto at han kunne leve av sin stortingsmannslønn og la ledige hender få jobben. Han fulgte oppfordringen.

Ute- og hjemmefront

Et interessant kapittel i boka er Harald Bernitsens beskrivelse av hvordan Hjemmefrontens ledelse allerede i 1940-1941 ila helt bestemte planer for hva som skulle ske etter krigen. Det ble lagt planer som gikk ut på å begrense partiens antall og å opprette statsstøttede organisasjoner på alle hovedområder av det norske samfunnslivet. Biografien bringer også et annet perspektiv på okkupasjonen og dens plass i norsk historie. Mange har påstått at det var en sterk kontinuitet i norsk politikk fra mellomkrigstid til krigstid. Bernitsen understreker det som skjedd i dagen uten om parlamentarisk fløy av borgerskapet allierte seg med den utenomparlamentariske fløyen i Arbeiderpartiet for å opprette et nytt politisk system etter krigen og han ser okkupasjonen som et

klart brudd med tidligere politisk tradisjon.

Både Tranmæl og Nygaardsvold har fått sine biografier i høst. Haakon Lie har utgitt sitt annet bind i sin politiske biografi om Martin Tranmæl "Veiviseren" etter den Bjørn Gunnar Olsen presenterte sin biografi i november. Harald Bernitsens "I malstrømmen" om Johan Nygaardsvold er intet annet enn en fabelaktig biografi som allerede har høstet stor anerkjennelse. Vi bruker en så sterk beskrivelse av et verk på nesten 750 sider fordi det inneholder så mye mer enn beskrivelser av Nygaardsvolds livsløp og uts. Harald Bernitsen skriver detaljert om industriedet Hommelvik og gir mange tidsbilder. Her er i det hele tatt mye unik historisk dokumentasjon, og han har gravd fram mye nytt om en t om har vært omtalt i svært mange biografier og historiske verker.

Forfatteren forteller om kampen mot arbeidsledigheten og da Arbeiderpartiet ble regeringsparti, i krigsutbruddet og uenighetene mellom hjemme- og utenfronten og til Nygaardsvold blir satt utenfor regjeringen og Einar Gerhardsen står fram som landets nye statsminister. Arbeiderpartiet har aldri vært noen søndagskole med historisk

ODD HARALD RØST

likegyldige. Han kunne ikke være med på i det ene øyeblikket å ta i bruk paroler om militærstreik og proletariatets diktatur som taktisk egnede virkemidler i rivalisering en med andre retninger i arbeiderbevegelsen, og i neste øyeblikk kaste dem fra seg som utbrukte. Derimot holdt han gjennom hele livet fast ved sine grunnleggende anti-militaristiske og sosialistiske ideer. Nygaardsvold var aldri tilhenger av sosialismen bare fordi og så lenge den var i vinden, men sto innbitt på den også etter at den i hans siste par leveår ikke lenger var "gangbar mynt".

Folkeopplyseren

For Tranmæl var politisk makt knyttet til organisasjonene og deres "rå" styrke, og agitasjon og organisasjonsarbeid sto i forgrunnen framfor politisk opplysning og debatt. Med sine røtter i det 19. århundrets stfo på framskritt gjennom opplysning samt sin erfaring fra lokalt styre og stell i et. Hømmelvik preget av nære personlig forhold over klassegrensene sto Nygaardsvold derimot for at folkeopplysning og saklig argu-

mentasjon var minst like viktig, også overfor politiske motstandere. Dette lå til grunn for hans oppreden i Stortinget, der han på denne måten vant stor respekt på tvers av partiene. Det er karakteristisk at Johan Nygaardsvold i Oslo på tvers av de skarpeste politiske motsetninger oppnådde nærmere vennskap med Høyres leder C. J. Hambro og Venstres J. L. Mowinckel enn med de fleste av sine partifeller.

I mellomkrigsstida ble det til at de to jevnaldrende, men motsatte trønderne mer og mer utgjorde de to delene av Arbeiderpartiets utadvendte Janus-ansikt: Tranmæl den revolusjonære organisasjonsprofilen, Nygaardsvold den parlamentariske og ansvarlige. Denne "arbeidsdelingen" betydde at langvarig og nært politisk samarbeid mellom de to, men samtidig et kompromiss mellom motsetninger som hele tida lå under og kom til mer eller mindre skarpe uttrykk i debattspørsmål.

Mindretallsposisjonen i 1935 krevde parlamentarisk respektabilitet og manøvrering og ga Nygaardsvolds profil et overtak. Den

Johan Nygaardsvold, som var statsminister for eksilregjeringen under hele krigen, på besøk hos norske styrker i England i 1943.

tyske okkupasjonen fra 1940 satte parlamentarismen til side og snudde forholdet på hodet - og mer til. Den skapte betingelsene for at Tranmæls yngre arvtakere i samarbeid med høyborgerlig partnere i den utenom-parlamentariske hjemmefrontledelsen i 1945 endelig kunne avvikle Nygaardsvolds side av partiansiktet.

Etter å ha gjort opp sitt krigsbo i en siste fireårsperiode som stortingsrepresentant i 1945-49, vendte den ikke lenger brukbare Nygaardsvold hjem til Hømmelvik og hytta sine Myggbukta for godt. Dermed fikk han endelig oppfylt det ønsket som han allerede hadde gitt uttrykk for i en enquete i Arbeidermagasinet juli nummer 1936: Nygaardsvold ble her spurt om han hadde sett nissen, og han svarte blodfremst: Nei, jeg har ikke sett nissen. Jeg er ikke "synsk". Men hvis det interesserer, så kan jeg fortelle. Dem

at min gamle bestemor ikke bare trodde på "tuftan", men også mente å ha sett dem.

For mig som trønder er tuftan mer sannsynlig og mer sympatisk enn dette skøierpakket nissene. Tuftan var stedsbundne. De holdt sig til gården eller setra. De var ikke løsaktige, omflakkende vesener som satt bak på utflytterlasset og lo når nøden eller utfordringen strungen tvang noen til å søke ut til nye men usikre livsvilkår. De var interessert i dagens arbeide og i slektens tradisjon.

"Alle" leste Snorre

Min bestefar var en tviler og en uforskammet kyniker. Han lo og drey spott med min bestemors tro på tuftans vern og omsorg for vårt hjem. På hans kne hørte jeg bruddstykket av Snorre og av nyere verdenshistoriske begivenheter. Gud vet hvor han hadde skaffet seg denne viden. Det fantes ikke bøker og knapt nok aviser i et småkärshjem den tiden. Og så sang han for meg "Bor på det høie fjell", "For Norge, kjempers fødeland" og lange stykker av Nordlands trompet, og jeg var enig med ham i at tuftan var noe tois som bare gamle kjerringer trodde på. Nu er jeg umidlertid ikke så sikker. Bestefar var nok en storartet kår. Han malte i sine unge dager tre alen på strøpelensten. Han var min første og beste skolemeister. Hans sorg var at jeg aldri kunne lære meg å synge. Det blir aldri noen kår av dig når du ikke kan synge, sa han. Han trøstet mig når barndommens sorger blev for tunge, og han kunde gi ørefiker som var av storartet opdragende art. Men allikevel min bestemors sikre tro på tuftans innflytelse på hjemmets trivsel kan kanskje ikke ha vært så uriktig allikevel. Hjemløs er vernløs. Det er vi som bygger hjemmet, men det er hjemmet som trygger slekten. Gode og vennligsinne tufter kan nok her gjøre en god gjerning.

Jeg er ikke så sikker, så jeg kan by til å avlegge ed, men jeg tror at tuftene også holder til opp i "Myggbukta". Kunde jeg nå så langt så jeg gjorde mig fri for all politikk for Mowinckel for Hambro, ja for Hundseid også, så skal jeg flytte opp der for alvor, og da skal nok jeg og tuftene bli fine venner. Nei, jeg har ikke sett nissen.

M TEKST: Harald Bernsen
FOTO: Arbeiderbeveg. Arkiv

veid om vinteren og industriarbeid om sommeren, også etter at han var ferdig med skolen og var blitt konfirmert. Da faren døde bare femtiåtte år gammel høsten 1897, overtok han sammen med sin to år yngre bror rollen som forsørger for mora og den andre og yngste broren. Med dette måtte også Johan forlate lødeplassen. Men han tok med seg både familien og husmannsstua. Og han flyttet ikke lenger enn ned til Hommelvik og fastarbeid på det nymoderniserte teglverket til sin husbond og brukseier.

På teglverket arbeidet han side om side med sin forlovede, Albine Brandslet. De giftet seg i 1901 og fikk etter hvert fire barn.

Begge til Amerika

Samme året som Johan i Nygaardsvold flyttet ned til det som skulle bli hans hjemsted for resten av livet, i 1898, tok Martin Tranmæls "vandrear" til Den frie bevegelsen som håndverker og ugift mann gikk først fra Trondheim til de andre større byene i Norge, Bergen og Kristiania.

Allerede året etter gikk den til Amerika. "Det ivaretaeppe arbeidsløshet som tvang Tranmæl ut på veien mot yest," skriver Haakon Lie og fortsetter: "Om Martin Tranmæl kan en trygt si at han som ungdom den dag i dag reiste for å se seg om og lære".

Igen annerledes med Nygaardsvold. Nettopp arbeidsløshet skulle snart tvinge ham samme veien over Atlanterhavet. Som nygift tjuetoåring og i gang med å sette unger til verden, opplevde han at nydannede Hommelvik Industri-Aktieselskab som nå var blitt kjøperen av hans arbeidskraft, gikk konkurs. Plutselig sto han og mange andre på bar bakke, uten utsikt til å få nytt arbeid i et Hommelvik som også ellers i likhet med landet for øvrig var rammet av krise. Det var ikke annen utvei enn å reise til Amerika for å finne seg et nytt levebrød der.

I 1903 satte den norske utvandringen over havet ny rekord med 27.000 kvinner og menn. Allerede året før reiste Nygaardsvold av gårde. Ikke for å vandre fritt omkring og se seg om, for så å vende tilbake når det passet ham, men med det formål å legge seg opp nok arbeidslønn til å hente med seg hustru og barn over og slå seg ned i Amerika for godt.

Personlig forhold kom ikke veien for også denne planen. Ikke lenge etter at Nygaardsvold vendte hjem

seint i 1907, med nok av penger på baklomma til å etablere seg fast med kone og unger i Amerika, døde hans eldste bror. Han syntes da at han verken kunne la sin mor bli aleine igjen i Norge eller ta henne med til Amerika. I 1909 begynte han i stedet som trelast- og tomtarbeider på den samme arbeidsplass han hadde hatt før han ble arbeidsløs i 1901.

Nygaardsvold fortalte selv om dette på slutten av sin erindringsbok *Min barndom og ungdom*, som han så vidt rakk å gjøre ferdig før han døde i 1952. Boka er sterkt personlig preget, et nærbilde av oppvekst, familie og øvrig nærmiljø. Forfatteren opptrer som stolt og glad over sin personlige bakgrunn og lar sin fremtredende ungdomspolitiske rolle i Hommelvik ligge.

Også dette til slående forskjell fra Martin Tranmæl. På slutten av livet gjorde Tranmæl bare - og høyst morvillig - et fåtall forsøk på å skrive sine erindringer. De trettifem maskinskrevne sidene som forsøket endte med, er nesten helt upersonlige og konsentrerer seg om politisk liv og organisasjonsarbeid. Ifølge Haakon Lie var Tranmæl selvutslettende også overfor nære partifeller.

Fra en viss synsvinkel kan det sies at mens Tranmæl flyktet inn i politikken, ble Nygaardsvold nesten alltid motstrebende trukket inn i den. Fra århundreskiftet vekslet Tranmæl mellom å farte rundt i verden som politisk læregutt og å agitere for og organisere den moderne norske arbeiderbevegelsen som han viet hele sitt liv til. Nygaardsvold startet på samme tidspunkt med å delta som ledende, litterært interessert debattant i det lokale ungdomslaget "Vikingen". Etter hjemkomsten fra Amerika engasjerte han seg som familieforsørger i Hommelvik Aktie-Handelsforenings virksomhet for å sikre arbeiderbefolkningen billige forbruksvarer. Han gikk inn i arbeidet for å skaffe det raskt voksende Hommelvik stedlig lege, i den lokalpolitiske kampen for å gi arbeiderungene fritt skolemateriell og en bedre skole, samt i fagforeningsarbeidet for bedre lønns- og arbeidsforhold. Det var alt sammen oppgaver som ga seg av hans egne og arbeidskameratens nære behov.

Men som han selv uttrykker det i *Min barndom og ungdom*: Denne "lettsindige" innblendingen i spørsmål vedrørende politikk, kommunal forvaltning og for-

eningsvesen" førte til at han "dessverre" fikk sin stilling "som fri og uberyktet mann ødelagt".

Og det var nettopp Nygaardsvolds motsats, Martin Tranmæl, som kom til å trekke den motstrebende gubben ut av lokalpolitikken for godt og inn i mer og mer sentrale rikspolitiske verv. Tranmæl mente at veien til makten og sosialismen gikk gjennom sterke utenom-parlamentariske organisasjoner, særlig fagbevegelsen, men underkjente ikke viktigheten av samtidig å delta på den parlamentariske arena. Han passet bare ikke selv til å opptre i en sammenheng som ville gi ham ansvar for taktiske kompromisspunkter og ta fra ham den "helt støpte" revolusjonære profilen. Til dette var derimot plankebæreren fra Hommelvik et emne som Tranmæl oppdaget. Emnet var så mye bedre fordi Nygaardsvold hadde evne og vilje til å ta på seg ansvar for kompromisser ut fra en sjeldent sikker vurdering av om de var til fordel for den samfunnsklassen han selv kom fra.

Justisminister i Nygaardsvolds London-regjering, Terje Wold, har treffende forklart denne evnen med å statsministeren aldri tok avskjed med plankebæreren og Hommelvik: "Ofte var det enkle forhold" utover landet som han kunne bruke til å prøve en sak på. I fortrolig samtale kunne han si når en sak skulle avgjøres: Ja, men hvordan vil dette virke i Hommelvik?"

Kontakt med grasrota

Wold fortsetter: Nettopp fordi han selv hadde vært alminnelig arbeider, forsto han bedre enn noen annen hvor langt han i praktisk politikk til enhver tid kunne gå og hvor langt han måtte gå. Det var hans styrke at han aldri tapte samhørigheten og samfølelsen med det samfunnslag han kom fra, med sin bygd og sine kamerater. Dette var for ham en selvfølgelig og naturlig sak. Som statsminister kom han aldri på besøk, men alltid hjem. I sitt arbeid fant han hele tiden støtte og inspirasjon nettopp i denne levende samhørighet med sine egne. Tranmæl på sin side gikk ikke alltid utenom parlamentariske oppgaver. Men han tok dem bare når det var nødvendig og midlertidig på seg, som da han i en periode var visse-ordfører i Trondheim og senere i en avgjørende rivalisering med Kommunistpartiet og dets formann Olav Scheffo, lot seg velge til stortingsmann fra Oslo

1924-27. Hans virkefelt var det nye hjemmet han hadde funnet i organisasjonene og som han hadde søkt tilflukt i. Det var bevegelsen, som skulle føre fram til det sosialistiske målet. Men for at bevegelsen skulle bli enhetlig og sterk nok, måtte målet holdes rent og utlunnet av halve standpunkter. Slik ble organisasjonene og bevegelsen et mål i seg selv og agitasjonen for sosialismen bare et middel til å styrke bevegelsen. Målet ble en slags lokkende bønne med gull ved regnbuens ende, som bare fjernet seg like mye som en nærmet seg den.

Nygaardsvold kunne ikke være med på å redusere målet til et middel på denne måten. Hans faste forankring gjorde det utelukket å utsette seg selv i en uendelig bevegelse. Målet var for ham et nødvendig svar på virkelige behov og ikke et middel til å oppnå noe for en ren bevegelse. Med politisk taktikk og manøvrering måtte han skaffe forbedringer her og nå, som i følbare skritt på vei mot målet. I og med at han holdt fast ved målet, ble heller ikke midlene til å nå målet